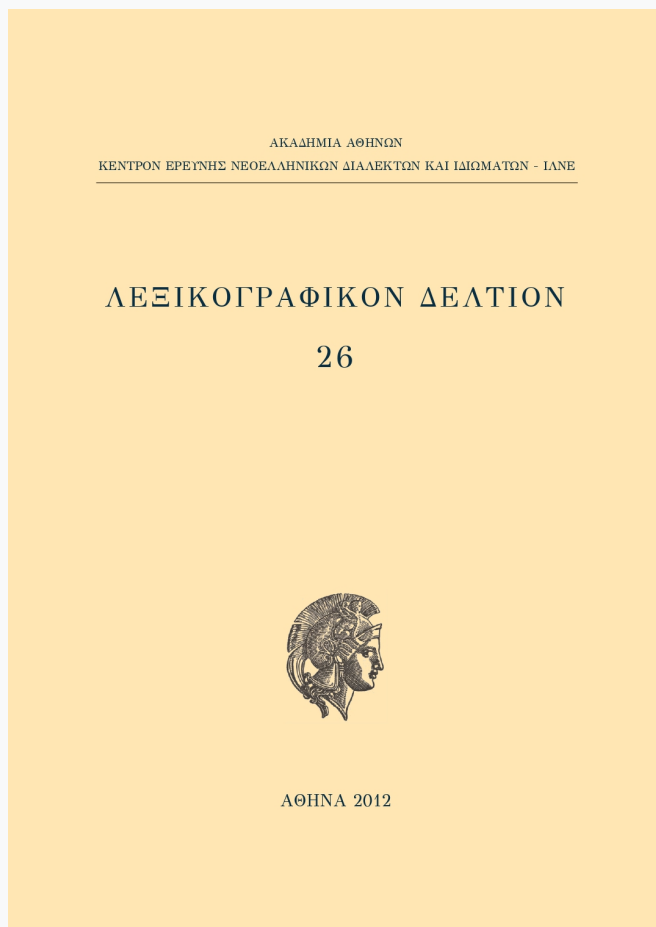

Lexicographic Bulletin

Vol 26 (2012)

Lexicographic Bulletin

The use of literary examples in dictionaries: the case of the Historical Dictionary of Modern Greek

Chryssoula Karantzi

doi: [10.12681/ld.38313](https://doi.org/10.12681/ld.38313)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ - ΙΛΝΕ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

26

ΑΘΗΝΑ 2012

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

26

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ 26

© Copyright 2012: Ακαδημία Αθηνών
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ-ΙΛΝΕ
Αλεξάνδρου Σούτσου 22, 106 71 Αθήνα
www.academyofathens.gr/ilne

Επιμέλεια έκδοσης:
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΠΑΣΣΕΑ-ΜΠΕΖΑΝΤΑΚΟΥ, Διευθύντρια του ΚΕΝΔΙ
ΙΩ ΜΑΝΩΛΕΣΣΟΥ, Ερευνήτρια
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΤΣΟΥΔΑ, Ερευνήτρια
ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ, Ερευνήτρια

© Copyright 2012: Académie d'Athènes
CENTRE DE RECHERCHES DES DIALECTES GRECS MODERNES – ILNE
DE L'ACADÉMIE D'ATHÈNES
Alexandrou Soutsou 22, Athènes 106 71
www.academyofathens.gr/ilne

Comité de redaction:
CHRISTINA BASSEA-BEZANTAKOU, Directrice du Centre
IO MANOLESSOU, Chercheuse
GEORGIA KATSOU DA, Chercheuse
MAGDALINI KONSTANTINIDOU, Chercheuse

ISSN: 0400-9169
ISBN: 978-960-404-249-4
e-ISSN: 2945-2759

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	1
Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου	
Το <i>Ίστορικόν Λεξικόν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς</i> ως ιστορικό λεξικό	9-76
Ιώ Μανωλέσσου	
Διαλεκτική λεξικογραφία: επισκόπηση και ζητήματα	77-160
Γεωργία Κατσούδα	
Η φωνητική απόδοση των νεοελληνικών διαλέκτων και ιδιωμάτων	161-222
Ιώ Μανωλέσσου, Στ. Μπέης και Χρ. Μπασέα-Μπεζαντάκου	
Λεξικογραφική προσέγγιση της σημασίας. Η θέση του <i>ΙΛΝΕ</i>	223-278
Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου	
Οι πηγές του <i>Ίστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς</i> τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν	279-382
Μαγδαληνή Κωνσταντινίδου και Αικατερίνη Τζαμάλη	
Η χρήση των λογοτεχνικών παραδειγμάτων στα λεξικά: η περίπτωση του <i>ΙΛΝΕ</i>	383-406
Χρυσούλα Καραντζή-Ανδρειωμένου	
Το ονοματολογικό υλικό του <i>ΙΛΝΕ</i>	407-432
Άγγελος Αφρουδάκης	
Διαλεκτική λεξικογραφία: ελληνική βιβλιογραφία	433-561
Γεωργία Κατσούδα	

CONTENTS

Prologue	5
Christina Bassea-Bezantakou	
<i>The Historical Dictionary of Modern Greek</i>	
as a historical dictionary	9-76
Io Manolessou	
Dialect lexicography: overview and issues	77-160
Georgia Katsouda	
The phonetic transcription of the Modern Greek dialects	161-222
Io Manolessou, St. Beis and Chr. Bassea-Bezantakou	
A lexicographical approach to meaning and sense.	
The position of the <i>Historical Dictionary of Modern Greek</i>	223-278
Christina Bassea-Bezantakou	
The sources of the <i>Historical Dictionary of Modern Greek</i>	279-382
Magdalini Konstantinidou and Ekaterini Tzamali	
The use of literary examples in dictionaries:	
the case of the <i>Historical Dictionary of Modern Greek</i>	383-406
Chryssoula Karantzi-Andreiomenu	
The onomatological material of the <i>Historical Dictionary</i>	
<i>of Modern Greek</i>	407-432
Angelos Afroudakis	
Bibliography of Modern Greek dialectal lexicography	431-561
Georgia Katsouda	

Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ
ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΩΝ ΣΤΑ ΛΕΞΙΚΑ:
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ *ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ*
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Χρυσούλα Καραντζή

ABSTRACT

The aim of this paper is to examine the question of the use of literary examples and quotations in dictionaries with special emphasis on the *Historical Dictionary of Modern Greek* (Academy of Athens). The whole issue is related to the broader issues of choice of examples for lexicographic use, the interrelation of common language, literary language and local dialects, as well as a number of individual issues of linguistic, literary, dialectological and lexicographical nature, which will be analysed in this article.

1. Εισαγωγή

Η χρήση παραδειγμάτων στα λεξικά αποτελεί ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο στην ιστορία της λεξικογραφίας. Ο ρόλος των λεξικογραφικών παραδειγμάτων ήταν κατεξοχήν παιδαγωγικός σε λεξικά του 17ου αιώνα, όπως στα λεξικά της γαλλικής γλώσσας του Pierre Richelet *Dictionnaire françois contenant les mots et les choses, plusieurs nouvelles remarques sur la langue française* (1680), στο *Dictionnaire de l' Académie Française* (1694) και στο λεξικό της ιταλικής *Vocabulario dell' Accademia della Crusca* (1612).¹ Ο Johnson ήταν ο πρώτος λεξικογράφος της αγγλικής γλώσσας που περιέλαβε λογοτεχνικά παραθέματα από γραπτές πηγές στο λεξικό του *A Dictionary of the English Language* (1755). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το λεξικό εκλαμβάνονταν κυρίως ως ένα μνημείο του λογοτεχνικού και γλωσσικού παρελθόντος, μια φιλολογική και λογοτεχνική ανθολογία, μια συνολική διαχρονική πνευματική εικόνα, αφού οι παραπομπές γίνονταν κυρίως σε συγγραφείς παλαιότερων αιώνων και κάθε άλλο παρά αποτύπωναν τη σύγχρονη γλωσσική χρήση της εποχής του λεξικού.

Στην ιστορία της λεξικογραφίας η παράδοση της χρήσης λογοτεχνικών παραπομπών είναι μακρά. Κατά τον 19ο και 20ο αιώνα δέσποσαν τα λογοτεχνικά και εγκυκλοπαιδικά παραδείγματα, σε μια προσπάθεια των συντακτών τους να μεταφέρουν στον χρήστη του λεξικού όλες τις γνώσεις σχετικά με την αντικειμενική πραγματικότητα με την οποία σχετιζόταν η κάθε λέξη. Παρ' όλο που σύμφωνα με τη σύγχρονη λεξικογραφική πρακτική για τις πολύ κοινές λέξεις δεν

1. Ο Johnson περιέλαβε στο λεξικό του πάνω από 114.000 παραθέματα συγγραφέων που εκτείνονται χρονικά από το 1500 μέχρι την εποχή του, μεταξύ άλλων από τον Milton και τον Shakespeare. Βλ. Σχετικά Baider (2007), Beltrami και Fornara (2004).

χρειάζεται να καταφύγει κανείς σε λογοτεχνικά παραδείγματα,² παραπομπές σε λογοτεχνικά κείμενα χρησιμοποιούνται σε ποικίλα λεξικά. Έτσι, αν και τα μεγάλα γενικά λεξικά δεν περιλαμβάνουν στο λεξιλόγιό τους σπάνιες, εξεζητημένες ή εξειδικευμένες λέξεις και χρήσεις λέξεων, οι λογοτεχνικές χρήσεις λέξεων συχνά αποτυπώνονται σε παραδείγματα που παρατίθενται στο σχετικό λήμμα.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει το ζήτημα της χρήσης των λογοτεχνικών παραδειγμάτων και παραθεμάτων στα λεξικά, με ιδιαίτερη έμφαση στο Ιστορικό Λεξικό. Το όλο θέμα σχετίζεται με τα γενικότερα ζητήματα της επιλογής παραδειγμάτων για λεξικογραφική χρήση, τη σχέση λογοτεχνικής γλώσσας, κοινής και διαλέκτων, καθώς και μια σειρά από επιμέρους ζητήματα γλωσσολογικής, φιλολογικής, λεξικογραφικής και διαλεκτολογικής φύσεως, τα οποία θα εκτεθούν στη συνέχεια.

Επιχειρείται μια επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας, με έμφαση στις εργασίες των Τράπαλη και Οικονομίδη (2007), Τράπαλη (2009) και Παλασάκη (2007) σχετικά με την επιλογή παραδειγμάτων και ένταξη των λεξικογραφικών αρχών του *Ιστορικού Λεξικού* σε ένα ευρύτερο πλαίσιο λεξικογραφικής θεωρίας και πράξης, οι οποίες σχετίζονται τόσο με την ιστορική περίοδο της ίδρυσής του όσο και με το όραμα του ιδρυτή του Γεωργίου Χατζιδάκι.

2. Η λεξικογραφική πρακτική των τελευταίων δεκαετιών έχει προσανατολιστεί προς τα σώματα κειμένων και τις τράπεζες δεδομένων για τη συγκρότηση λεξικών: χαρακτηριστικό παράδειγμα τα λεξικά Collins-Cobuild (Sinclair 1987) για την αγγλική γλώσσα. Η τεκμηρίωση γίνεται αποκλειστικά με βάση γλωσσικά δεδομένα καθημερινής και σύγχρονης χρήσης (Krishnamurthy 2008). Για το κριτήριο της συγχρονικότητας και της ευρείας χρήσης στη μοντέρνα λεξικογραφία βλ. και Τράπαλης και Οικονομίδης (2007: 4).

2. Λογοτεχνία και γλώσσα

2. Λογοτεχνία και γλώσσα

Η δημιουργική πλευρά της λογοτεχνικής γλώσσας, η ιδιομορφία της γλωσσικής αυτής χρήσης, η απόκλισή της από την κοινή γλώσσα και η λειτουργία της ως γλωσσικού προτύπου είναι ορισμένες μόνο πλευρές του επίμαχου ζητήματος. Ο λεξιλογικός πλούτος των λογοτεχνικών κειμένων, η ιστορική διάσταση της λογοτεχνικής γλώσσας και η ποικιλία του λογοτεχνικού ύφους θέτουν τις ιδιαιτερότητες του συγκεκριμένου υλικού.

Η γραπτή και προφορική λογοτεχνία αποτελείται από προϊόντα λόγου, έντεχνου ή λαϊκού. Η λογοτεχνική γραφή αποκλίνει από τη συνηθισμένη, τη μη λογοτεχνική χρήση της γλώσσας. Σύμφωνα με τη θεωρία των Ρώσων Φορμαλιστών, η λογοτεχνικότητα οφείλεται σε μια ιδιαίτερη οργάνωση της γλώσσας: ο λογοτέχνης με τη χρήση διαφόρων «τεχνασμάτων» «παραμορφώνει» τη συμβατική γλώσσα, η οποία γίνεται «ανοίχθεια», ιδιότητα στην οποία οι οπαδοί του κλάδου συμπυκνώνουν την έννοια της λογοτεχνικότητας (Καραντζή 1998).

Το ζήτημα, λοιπόν, το οποίο τίθεται σχετικά με τα λογοτεχνικά παραδείγματα, είναι ποιοι και πόσοι είναι οι συγγραφείς εκείνοι, των οποίων η γλωσσική χρήση πρέπει να χρησιμοποιείται ως γλωσσικό παράδειγμα. Η ελληνική είναι μια γλώσσα με μακρά φιλολογική παράδοση και στηρίζεται σε ένα μεγάλο και εξαιρετικά ευρύ σώμα λογοτεχνίας, η οποία έπαιξε, ιδιαίτερα κατά τους παλαιότερους αιώνες, μεγάλο ρόλο στην ιστορική της εξέλιξη, τον εμπλουτισμό και την καθιέρωσή της ως επίσημου γλωσσικού οργάνου. Αυτό που στη φιλολογία ονομάζεται λογοτεχνική παράδοση είναι ένα οργανικά αδιάσπαστο σώμα, με άλλα λόγια το λογοτεχνικό μας παρελθόν.

Η αξιολογική ιεράρχηση των λογοτεχνικών κειμένων του παρελθόντος είναι αναπόφευκτη στα πλαίσια του λογοτεχνικού κανόνα: ποια είναι δηλαδή τα σημαντικότερα κείμενα ενός έθνους, μιας γλωσσικής κοινότητας, ενός πολιτισμού. Ο καθορισμός της λογοτεχνικής και πολιτισμικής αξίας των κειμένων προηγείται στην πράξη της ανθολό-

γησης της νεοελληνικής λογοτεχνίας και της χρήσης της ως γλωσσικής ύλης ενός λεξικού. Τα λογοτεχνικά παραδείγματα ενός λεξικού λειτουργούν έτσι ως μια μικρή λογοτεχνική ανθολογία γλωσσικής χρήσης των καταξιωμένων συγγραφέων.

Οι λογοτέχνες, καλλιεργώντας την κοινή και επίσημη γλώσσα, την εμπλουτίζουν. Παράλληλα, συμβάλλουν στη δημιουργία της επίσημης γλώσσας σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές, αντλώντας υλικό από διάφορα επίπεδα: λογοτεχνία (τη γλώσσα άλλων λογοτεχνών), κοινή, επιστημονική, πεζολογική, δημοσιογραφική γλώσσα. Η λογοτεχνική γλώσσα είναι μια νέα σύνθεση, μια τεχνητή και όχι φυσική γλώσσα. Άλλωστε, η γλώσσα της λογοτεχνίας είναι μια γλώσσα μεταφορική, με αποκλίσεις, και τα λογοτεχνικά αποτελούν δύσκολα κείμενα από γλωσσική άποψη. Η παρωχημένη λογοτεχνική γλώσσα, π.χ. η λογοτεχνική δημοτική, βρίσκεται συχνά εκτός κοινής. Οι λέξεις εξάλλου του λαϊκού ιδιώματος μπορούν να εισάγονται στην κοινή γλώσσα. Άλλες φορές πάλι, οι κοινές λέξεις γίνονται λαϊκό ιδίωμα.

Πολλές φορές τα λογοτεχνικά παραθέματα αποτυπώνουν γλωσσικές χρήσεις συγκεκριμένης ιστορικής/διαχρονικής σημασίας, όπως π.χ. συμβαίνει σε πολλές περιπτώσεις στο Σολωμό και σε άλλους νεοέλληνες συγγραφείς που διαμόρφωσαν την κοινή με τη λογοτεχνική τους πράξη, σε καιρούς κρίσιμους για την εξέλιξη της γλώσσας και την επίλυση του γλωσσικού ζητήματος και άρα της συγκρότησης ενός κοινού επίσημου γλωσσικού οργάνου. Αν και σε γενικές γραμμές η χρήση λογοτεχνικών παραδειγμάτων στα λεξικά συγκρούεται με το κριτήριο της συγχρονικότητας που επικρατεί στη μοντέρνα λεξικογραφία, στο *ΙΛ* η διαχρονική παρουσία μιας λέξης είναι αυτό που κυρίως ενδιαφέρει.

Η γλώσσα της νόρμας από τη μία πλευρά κωδικοποιείται σε λεξικά και γραμματικές κι από την άλλη εμπλουτίζεται συνεχώς με νέες λέξεις και εκφραστικούς τρόπους. Η ευρύτερη αυτή καλλιέργεια οφείλεται στο γεγονός ότι η χρήση της σχετίζεται με διάφορες περισσότερο ή λιγότερο επίσημες λειτουργίες της δημόσιας κυρίως αλλά και της ιδιωτικής ζωής (νομοθεσία, διοίκηση, εκπαίδευση, εμπόριο,

2. Λογοτεχνία και γλώσσα

επιστήμες, μέσα μαζικής επικοινωνίας κ.ά.). Ως προς το θέμα που μας απασχολεί εδώ, σημασία έχει ο ρόλος που παίζει η λογοτεχνία στη διαμόρφωση αυτής της νόρμας. Στην προφορική (λογοτεχνική και μη) παράδοση, οι πρότυπες χρήσεις μεταδίδονται προφορικά, εφόσον οι νόρμες των τοπικών ομάδων και των γεωγραφικών ποικιλιών δεν εκφράζονται γραπτά (Κακριδή 2000).

Υπάρχει μια μεγάλη φιλολογική και λεξικογραφική παράδοση, ελληνική και διεθνής, κατά την οποία η λογοτεχνία αποτελεί γλωσσικό πρότυπο και άρα οι λογοτεχνικές γλωσσικές χρήσεις προβάλλονται ως πρότυπες χρήσεις. Η αντίληψη αυτή, της προβολής δηλαδή της λογοτεχνίας ως γλωσσικού προτύπου, συγκρούεται με την ιδιοτυπία, την ιδιορρυθμία και τελικά την αντισυμβατικότητα της λογοτεχνικής γλώσσας. Ο πρότυπος χαρακτήρας της λογοτεχνικής γλώσσας αμφισβητείται έντονα στην περίπτωση της σύγχρονης νεωτερικής λογοτεχνίας (μοντερνισμός, υπερρεαλισμός, λεττρισμός), όπου οι γλωσσικές συμβάσεις ανατρέπονται (Μαρωνίτης 1999). Όπως ορθά παρατηρεί ο Μαρωνίτης, «η ίδια η γλώσσα της λογοτεχνίας λειτουργεί αντισυμβατικά, αδιαφορώντας συχνά για τους ισχύοντες κανόνες» (Μαρωνίτης 1999: 243-246).

3. Λογοτεχνία και λεξικογραφία

Τόσο τα γενικά όσο και τα παιδαγωγικά λεξικά σημαδεύουν ό,τι είναι εκτός νόρμας. Ο Zgusta ορθώς υποστηρίζει για τη γλωσσική ποικιλία σε συγχρονικό επίπεδο ότι ένα από τα βασικά καθήκοντα του λεξικογράφου είναι να σημειώσει τις λεξικές ιδιαιτερότητες όλων των ποικιλιών, αν και είναι εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα (Zgusta 1971: 173).³ Κύρια πληροφορία για κάθε χρήστη ενός γενικού λεξικού είναι «το

3. Για την παραπομπή βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2009).

περιβάλλον στο οποίο μπορεί να χρησιμοποιήσει μια λέξη χωρίς να κινδυνεύει να παρεξηγηθεί (Λεξικό Μπαμπινιώτη 2012). Τέτοιοι χαρακτηρισμοί είναι λ.χ.: «μειωτικό», «λαϊκό», «καθημερινό», «προφορικό», «οικείο», «παλαιότερο», «λογοτεχνικό», «ειρωνικό», «υβριστικό», «λόγιο», «παροιμία», «εμφατικό», «εκφραστικό», κ.ά. Ειδικότεροι χαρακτηρισμοί δηλώνουν αν η χρήση μιας λέξης είναι «μεταφορική» ή αν χρησιμοποιείται με ορισμένη σημασία «συνεκδοχικώς» ή «κατ' επέκταση» ή «γενικότερα» ή «ειδικότερα», «για πρόσωπα», «για φυτό» κ.ο.κ. Γενικότερα ο χρήστης καθοδηγείται προσεκτικά στην κατάλληλη χρήση της λέξης με περιγραφή του περιβάλλοντος χρήσης (Λεξικό Μπαμπινιώτη 2012).

Το λογοτεχνικό στοιχείο στα μεγάλα γενικά λεξικά σημαίνεται με συγκεκριμένους συντομογραφημένους χαρακτηρισμούς χρήσης, οι οποίοι δίνονται στα λήμματα.⁴ Πρόκειται για ένα από τα πολλά επίπεδα χρήσης που δηλώνονται με χρηστικά σημάδια (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2009)⁵, ενώ ο χαρακτηρισμός *λογοτεχνικό* περιλαμβάνει πολλά κειμενικά είδη. Άλλωστε ο χαρακτηρισμός *χρήσης λογοτεχνικό* έχει ένα ευρύ φάσμα γλωσσικής χρήσης, αφού μπορεί να κυμαίνεται από το *λόγιο* ως το *λαϊκό* και το *λαϊκότροπο*. Σε γενικές γραμμές παρατηρείται μεγάλη ρευστότητα και σχετικότητα στην επισήμανση των υφολογικών χαρακτηριστικών στα λεξικά, καθώς και επικάλυψη στα επίπεδα ύφους.

Στο *Λεξικό Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη* ο χαρακτηρισμός *λογοτεχνικό* χρησιμοποιείται «για λέξεις πολύ συχνές στην ελληνική λογοτεχνία», οι οποίες «είτε χρησιμοποιούνται σε καθαρά λογοτεχνικά κείμενα είτε τις χρησιμοποιεί κάποιος στον προφορικό ή στο γραπτό

4. Βλ. σχετικά Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Φλιάτουρας (2003), Καραντζή-Ανδρειωμένου (2004), Τράπαλης και Κατσούδα (2007), Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2009).
5. Οι όροι ποικίλλουν: *χρηστικά σημάδια* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2009), *λεξιλογικοί χαρακτηρισμοί* (Τράπαλης και Κατσούδα 2009, Τράπαλης 2008) (*labels*), *υφολογικοί χαρακτηρισμοί* (Τράπαλης *et al.* 2007).

3. Λογοτεχνία
και λεξικογραφία

του λόγου, όταν θέλει να χρωματίσει λογοτεχνικά το ύφος του, π.χ. γέρμα, δεντρί» (*Λεξικό Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη*). Στις λέξεις που χαρακτηρίζονται λαϊκές, λαϊκότροπες, λογοτεχνικές ή ακόμα και λόγιες στα γενικά λεξικά παρατίθενται συνήθως παραθέματα και παραδείγματα από λογοτεχνικά έργα.

Στα λεξικά που εργάζονται με σώματα κειμένων, τα παραδείγματα επιλέγονται αυτόματα από ένα σύνολο συνεμφανίσεων με βάση την τυπικότητά τους αποκλειστικά από αυθεντικά γλωσσικά δεδομένα. Για το λόγο αυτό τα σώματα κειμένων πρέπει να διαθέτουν αντιπροσωπευτικότητα και φυσικότητα, καθώς και το ανάλογο μέγεθος, ώστε να είναι αξιόπιστα. Η προτεραιότητα του (λογοτεχνικού) κειμένου είναι μια βασική αρχή των φιλολογικών σπουδών, αλλά σύμφωνα με τη λεξικογραφία σωμάτων κειμένων (*corpus lexicography*), ο λεξικογράφος που μελετά και αποδελτιώνει λογοτεχνικά κείμενα, ειδικά παλαιότερων εποχών, δεν βρίσκεται σε κοινό έδαφος με αυτό των κειμένων της καθημερινής γλώσσας και της κοινής χρήσης, που αποτελούν το κατεξοχήν υλικό του (Sinclair 1987).

Επομένως, στη σχολή αυτή της λεξικογραφίας, τα λογοτεχνικά κείμενα δεν αποτελούν κατά προτεραιότητα πηγές άντλησης γλωσσικού υλικού για τεκμηρίωση των αυθεντικών και τυπικών γλωσσικών χρήσεων, όπως αυτές αποτυπώνονται σε ένα γενικό λεξικό. Για το λόγο αυτό η γλωσσική, φιλολογική και λεξικογραφική μελέτη παύει πλέον να επικεντρώνεται σε ειδικά κείμενα, κείμενα μιας θρησκευτικής ή πνευματικής ελίτ, όπως συνέβαινε π.χ. στην περίπτωση του λεξικού Johnson, στο οποίο τα παραδείγματα των λημμάτων είχαν αντληθεί από τους συγγραφείς του λογοτεχνικού κανόνα.

Άλλωστε, στην ελληνική και ξένη λεξικογραφία του 19ου και 20ου αιώνα, η ιεράρχηση των σημασιών γινόταν κυρίως με χρονολογικά κριτήρια, πάντα σε συνάρτηση με τα σχετικά λογοτεχνικά παραδείγματα. Το πρώτο σύγχρονο αλφαβητικό ελληνικό λεξικό και το πρώτο λεξικό από τα αρχαία ελληνικά σε μια σύγχρονη γλώσσα, αυτό του Schneider (*Kritisches griechisch-deutsches Handwörterbuch*, 1797-1798), ήταν το πρώτο που παρέθεσε εκτενείς παραπομπές, για να

καταδείξει σημασίες, οι οποίες προέρχονταν κυρίως από πρώιμα έπη (Fraser 2008: 73-74).

Ο Passow (1831) στο *Handwörterbuch der griechischen Sprache* χρησιμοποιεί τις παραπομπές του Schneider ως βάση της δικής του εργασίας, αλλά διευρύνει το φάσμα των κειμένων, προκειμένου να καταγράψει την ιστορία ζωής (life-story, Lebensgeschichte) κάθε λέξης. Η ίδια προσέγγιση στο ζήτημα έγινε από τους Liddell και Scott (1843: v-vi), οι οποίοι θεωρούν ότι ο δικός τους σχεδιασμός, η συγγραφή δηλαδή της ιστορίας της χρήσης κάθε λέξης, ξεκίνησε από τον Passow (Fraser 2008: 74). Ωστόσο, η λογοτεχνική μαρτυρία δεν αποτελεί από μόνη της μια πλήρη καταγραφή – ειδικά μιλώντας για μια γλώσσα με μακρά και πλούσια γραπτή και προφορική παράδοση – και δεν επαρκεί για να τεκμηριώσει τη χρονολογική σειρά σημασιών και τύπων. Για τον λόγο αυτό στις εκδόσεις που ακολούθησαν οι Liddell και Scott βασίστηκαν σε μια μάλλον γενετική παρά αυστηρά χρονολογική σειρά των σημασιών (Fraser 2008: 74).

Αναφορικά, τέλος, με τα διαλεκτικά λεξικά, ο Ξυδόπουλος παρατηρεί ότι «τα λεξικά τοπικών διαλέκτων περιέχουν και λεξιλόγιο που έχει αποθησαυριστεί από λογοτεχνικά ή άλλα πρωτότυπα κείμενα που έχουν συνταχθεί και γραφτεί εξ αρχής στη διάλεκτο της συγκεκριμένης εποχής» (Ξυδόπουλος 2011: 98-99). Ακόμα κάνει λόγο για την ιστορικότητα ή την παλαιότητα του διαλεκτικού λεξιλογίου, χαρακτηριστικά τα οποία συμπληρώνονται από τη λογοτεχνικότητα του τμήματος εκείνου του διαλεκτικού λεξιλογίου που έχει χρησιμοποιηθεί σε έργα δημιουργικής γραφής.⁶

6. Για τα διαλεκτικά λεξικά και τις σύγχρονες εκδοχές τους βλ. Barbato και Varvaro (2004), Markus και Heuberger (2007).

4. Επιλογή
παραδειγμάτων

4. Επιλογή παραδειγμάτων

Τα παραδείγματα ενός λεξικού ως προς την προέλευσή τους μπορούν να είναι αυθεντικά, κατασκευασμένα ή διασκευασμένα. Τα κατασκευασμένα από τον λεξικογράφο παραδείγματα μπορεί να είναι κοινότατα, έχουν όμως το πλεονέκτημα να αναφέρονται στη σύγχρονη γλωσσική πραγματικότητα αλλά και το μειονέκτημα να αυξάνουν την υποκειμενικότητα του λεξικού (Λεξικό Ιδρύματος Τριανταφυλίδη 1998). Στην περίπτωση των λογοτεχνικών παραδειγμάτων, αυτά είναι δυνατόν να παρατίθενται αυτούσια, με ή χωρίς το όνομα του συγγραφέα (και/ή άλλες βιβλιογραφικές παραπομπές), εφόσον είναι σύντομα και περιεκτικά, ή και διασκευασμένα. Το ιδανικό παράδειγμα προσφέρει γραμματικές πληροφορίες, περιορισμούς επιλογής (selectional restrictions) και τυπικά συγκείμενα (range of typical contexts).

Γενικές αρχές για την επιλογή παραδειγμάτων σε ένα λεξικό είναι: α) η συντομία και η σαφήνεια, β) η κατάδειξη μέσω αυτών της σημασίας, της χρήσης, της λειτουργίας και της σύνταξης του λήμματος, γ) η χρήση διαφορετικών γραμματικών τύπων και συντακτικών δομών και δ) η διασάφηση του ερμηνεύματος.⁷

Σχετικά με τη λειτουργία και τη χρησιμότητα των παραδειγμάτων στο κοινό λεξιλόγιο υπάρχουν, γενικά, τρεις τάσεις: α) τα παραδείγματα να αιτιολογούν τον ορισμό, β) τα παραδείγματα να εκλαμβάνονται ως μέρος του σημασιολογικού σχολίου, να έχουν δηλαδή τη μορφή γενικών προτάσεων με τις οποίες συμπληρώνεται η λεξικολογική παράφραση και γ) στα παραδείγματα να παρουσιάζεται και όχι να περιγράφεται η γλώσσα. Επιπροσθέτως, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι «τα παραδείγματα είναι περιπτώσεις εφαρμογών του λήμματος και η κατανόησή τους προϋποθέτει να γνωρίζει κανείς τη σημασία της λέξης» (Παλασάκη 2007: 3).

7. Για τη χρήση παραδειγμάτων σε άλλα είδη λεξικών, π.χ. λεξικά για ξένους (εκμάθησης της γλώσσας), βλ. Humblé (1998).

Το ζήτημα των κριτηρίων επιλογής των παραδειγμάτων θέτουν και συζητούν σε πρόσφατο άρθρο τους οι Τράπαλης και Οικονομίδης. Αναφερόμενοι, ειδικά, στα είδη παραδειγμάτων που απαντούν στα μονόγλωσσα λεξικά, παρέχουν μια δική τους τυπολογία και εξετάζουν ποικίλα προβλήματα κατηγοριοποίησης και ορολογίας. Επιμένοντας στα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των παραδειγμάτων ανάλογα με την πηγή άντλησής τους, ασχολούνται και με το ζήτημα της αυθεντικότητας και της φυσικότητας. Ακόμα διερευνούν τα κριτήρια επιλογής κατάλληλων παραδειγμάτων για ένταξη σε μονόγλωσσο λεξικό. Τα αυθεντικά παραδείγματα αποτελούν «πραγματικές χρήσεις του λήμματος σε αυθεντικό λόγο» (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 3). Απεικονίζουν τη γλωσσική χρήση και προέρχονται είτε από τον προφορικό είτε από τον γραπτό λόγο. Τα τελευταία χρόνια η αξιοποίηση σωματών κειμένων στη λεξικογραφία έχει ενισχύσει την τάση χρησιμοποίησης αυθεντικών παραδειγμάτων στα λεξικά. Στα αυθεντικά παραδείγματα εντάσσονται και τα λογοτεχνικά παραδείγματα (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 4).

Η σύγχρονη λεξικογραφική πρακτική θεωρεί το εύρος της γλωσσικής χρήσης ενός παραδείγματος βασικό κριτήριο για την επιλογή του, καθώς «η εποχή που ως κριτήριο επιλογής παραδειγμάτων και επομένως κειμένων άντλησης υλικού, ήταν η 'καλή', 'υψηλή' γλώσσα των λογοτεχνών και των πεπαιδευμένων έχει παρέλθει διεθνώς, διότι έχουν μεταβληθεί οι στόχοι της σύγχρονης γλωσσολογίας και λεξικογραφίας» (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 4). Αυτό σημαίνει ότι το υψηλό κύρος της λογοτεχνικής γραφής δεν θεωρείται πλέον επαρκές κριτήριο για τον λεξικογράφο, εφόσον η λογοτεχνική γλώσσα δεν διαθέτει ευρεία χρήση και άρα δεν κωδικοποιείται στα μεγάλα γενικά λεξικά.

Ανάλογα κριτήρια λειτουργικότητας των παραδειγμάτων παρουσιάζει και η Παλασάκη, η οποία σημειώνει χαρακτηριστικά: «ένα καλό παράδειγμα οφείλει να λαμβάνει υπόψη του τις πιθανές ανάγκες και να εξυπηρετεί τους επικοινωνιακούς στόχους των δυνητικών χρηστών και να δίνεται με κατανοητό τρόπο. Ακόμη να μην είναι πλεονα-

4. Επιλογή
παραδειγμάτων

στικό, να είναι αξιόπιστο, να παρουσιάζει ιδιαίτερες χρήσεις, σημασιολογικές αλλαγές/μετατοπίσεις, να παρουσιάζει τη γραμματική/ σύνταξη της λέξης και να καλύπτει τις ασάφειες των ερμηνευμάτων» (Παλασάκη 2007: 3-4). Η Παλασάκη παρατηρεί σχετικά με τα αυθεντικά παραδείγματα ότι, εφόσον αυτά δεν κατασκευάζονται από τους λεξικογράφους αλλά προέρχονται από κείμενα, αποτελούν μαρτυρίες χρήσης και έχουν αποδεικτικό χαρακτήρα, με δεδομένο ότι χρησιμοποιούνται σε πραγματικό κείμενο από συγκεκριμένο συγγραφέα μια δεδομένη ιστορική στιγμή (Παλασάκη 2007: 5).

Περαιτέρω συζήτηση απαιτεί η αξιοποίηση και επιλογή των λογοτεχνικών ειδικά παραδειγμάτων. Η λογοτεχνική χρήση της γλώσσας συνδέεται με τις έννοιες της επιλογής και της απόκλισης από την κοινή, καθημερινή γλώσσα, ενώ αντίθετα τα λεξικογραφικά παραδείγματα οφείλουν να είναι κατά κύριο λόγο χαρακτηριστικές και τυπικές χρήσεις του λήμματος. Μάλιστα, τα λογοτεχνικά παραδείγματα σπάνια αντιστοιχούν στον ορισμό του λήμματος ή τον συμπληρώνουν.

Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις όπου η χρήση ενός λογοτεχνικού παραδείγματος συσκοτίζει τα πράγματα και δεν συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση του ορισμού (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 6). Έτσι όμως από τη μια τα παραδείγματα δεν διασαφηνίζουν τον ορισμό και από την άλλη ο ορισμός του λήμματος δεν αρκεί για να ερμηνεύσει κανείς το λογοτεχνικό παράδειγμα.

Άλλωστε τα παραδείγματα σε ένα λεξικό για να είναι κατανοητά οφείλουν να είναι αυτοτελή νοηματικά (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 4). Αντίθετα στη λογοτεχνία, ένα απομονωμένο τμήμα φράσης, πρότασης ή στίχου είναι κατά κανόνα σημασιολογικά ασαφές, αποσπασματικό και δύσκολα ερμηνεύεται μακριά από το ευρύτερο συγκείμενο. Για τον τελευταίο αυτό λόγο, την εξασφάλιση δηλαδή ενός ευρύτερου συγκείμενου εντός του οποίου το λογοτεχνικό απόσπασμα θα είναι πιο εύκολα κατανοητό, τα λογοτεχνικά παραδείγματα είναι συνήθως εκτενέστερα από τα μη λογοτεχνικά, γεγονός που αντίκειται στη βασική λεξικογραφική αρχή της οικονομίας.

Κάποιες φορές στα γενικά μονόγλωσσα λεξικά, λογοτεχνικά παραδείγματα διαλεκτικών λέξεων ή λέξεων που προέρχονται από ειδικά λεξιλόγια (ναυτική ορολογία) προβληματίζουν τον χρήστη και απαιτούν ειδικές γνώσεις για την κατανόησή τους (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 11). Ακόμα παρατηρείται το φαινόμενο σε ορισμένα λεξικά να συσσωρεύονται παραδείγματα από τη λογοτεχνία χωρίς ουσιαστικό λόγο. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι το αντίστοιχο λήμμα *ἀγαπῶ* καθώς και το λήμμα *ἀγάπη* του *ΙΛ* δεν περιέχουν κανένα παράδειγμα από τη λογοτεχνία. Πρόκειται για ένα εκτενές και πλούσιο λήμμα με μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων χωρίς όμως λογοτεχνικά παραθέματα, εφόσον οι συντάκτες του *ΙΛ* θεώρησαν ότι η λογοτεχνική χρήση της λέξης δεν προσθέτει τύπους ή σημασίες πέραν της εξωλογοτεχνικής κατανομής χρήσεων και σημασιών της.

Υπάρχουν λεξικά τα οποία παραθέτουν συστηματικά παραδείγματα από λογοτεχνικά έργα, και μάλιστα συναντά κανείς περιπτώσεις όπου το μοναδικό παράδειγμα που παρατίθεται σε ένα λήμμα είναι λογοτεχνικό. Το λογοτεχνικό παράθεμα σε τέτοιες περιπτώσεις δεν προσφέρει τίποτε το ουσιαστικό. Επιπλέον, καταλαμβάνει πολύ χώρο, που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την παράθεση παραδειγμάτων αυθεντικών μεν, αλλά συγχρόνως αντιπροσωπευτικών της χρήσης του λήμματος.

Τα λογοτεχνικά παραδείγματα, σε γενικές γραμμές, λόγω της ιδιοματικής γλώσσας, της γλωσσοπλαστικής ικανότητας, της ιδιαιτερότητας κάθε συγγραφέα, του είδους του ποιητικού ιδίως κειμένου, των συμφραζομένων κ.λπ. δεν εγγυώνται τη λειτουργία των βασικών κριτηρίων της κατανόησης, της απλότητας και της οικονομίας, ενώ συγκρούονται με το κριτήριο της συγχρονικότητας, της επιλογής δηλαδή παραδειγμάτων που αποτυπώνουν τη συγχρονική χρήση και αντικατοπτρίζουν τη γλωσσική πραγματικότητα και όχι τη διαχρονική χρήση και την ιστορική διάσταση της γλώσσας (Τράπαλης και Οικονομίδης 2007: 10-11).

Στα μεγάλα μονόγλωσσα λεξικά της ελληνικής που διαθέτουμε σήμερα (Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη, Μπαμπινιώτης, Ελληνικό Λεξικό

4. Επιλογή
παραδειγμάτων

Τεγόπουλου-Φυτράκη, Μείζον Τεγόπουλου-Φυτράκη, Υπερλεξικό κ.λπ.) χρησιμοποιούνται συχνά παραδείγματα από λογοτεχνικά κείμενα. Τα λεξικογραφικά παραδείγματα που προέρχονται από τη λογοτεχνία έχουν αυθεντικό χαρακτήρα, αν και δεν προσφέρουν δηλωτικές⁸ σημασίες (declarative) (Αργυρόπουλος και Μιχελιουδάκης 2009: 78). Μάλιστα οι λογοτεχνικές πηγές συνήθως εκτείνονται χρονικά σε διάρκεια δυο αιώνων, «από το Σολωμό μέχρι σήμερα» (Φυτράκης *Μείζον Λεξικό*).

Όπως παρατηρεί ο Τράπαλης σχετικά με τη λημματογράφηση λογοτεχνικών διαλεκτικών λέξεων σε ένα γενικό λεξικό, όπως αυτό του Κριαρά: «αλλά και ως προς το λοιπό λόγιο και λαϊκό λεξιλόγιο που ενσωματώνει το ΝΕΛ δημιουργείται προβληματισμός αν αντιστοιχεί σε αυτό που αναφέρεται ως κριτήριο στην αρχή «του καλώς εννοούμενου δημοτικισμού»⁹ (Τράπαλης 2009: 1163). Αντίθετα, στο *Χρηστικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών* «λημματοποιούνται ελάχιστες λογοτεχνικές λέξεις και δεν καταγράφονται επεξηγηματικά παρα-

8. Η *δηλωτική* σημασία της λέξης «μητέρα» είναι «γονέας θηλυκού γένους»· όμως η ίδια αυτή λέξη έχει και *συνδηλωτικές* σημασίες, που για τους περισσότερους ανθρώπους είναι «ζεστασιά», «αγάπη», «ασφάλεια», «ανατροφή» κ.τ.λ. Με λίγα λόγια, οι *συνδηλωτικές* σημασίες κάθε λέξης είναι ποικίλες και διαφέρουν ανάλογα με το άτομο, την ηλικία, το φύλο, την κοινωνία. Υπάρχουν, δηλαδή, *συνδηλώσεις ατομικές*, που συνήθως συνδέονται με τις προσωπικές εμπειρίες του καθενός ή *συλλογικές*, τις οποίες συνήθως μοιράζονται άνθρωποι με κοινό γλωσσικό, εθνικό, πολιτισμικό, κοινωνικό, επαγγελματικό κτλ. υπόβαθρο.
9. «Λέξεις λόγιες, όπως *συνονθυλεύω*, *οπισθαγκωνίζω*, *ορνεσόφιο* (σύγγραμμα για την ορθή εκτροφή πτηνών), *ουλοτριχία*, που δεν καταχωρίζονται, πιστεύω ορθώς, στο ΑΝΕΓ και στο ΑΚΝ, συνυπάρχουν με λαϊκούς τύπους όπως *Γελλώ*, *Γελλού*, *Γιλλού*, *γιβεντίζω*, *αρμήνια*, *Εξάστρα* (=Πούλια), *καλαμαριέρα* (ερμηνευμα: *πραγκαρόλι*), *καπουκεχαγιάς*, *καποτάς* (=αυτός που ράβει κάπες), *μετασαλεύω* (στον Πρεβελάκη), *μεχωρίς*, *μόμπιλο*, *μορέσκα* (ιντερμέδιο του κρητικού θεάτρου), *μπενετάδα* (αποχαιρετιστήριο γεύμα), *νυχτοπαρωρίτης*, *ξεφουκαρώνω* (=ξεθηκαρώνω), *πολληώρα*, *πινόμι* κ.ά.π., τα οποία αποτελούν προφανώς στοιχεία *διαλεκτικά* ή *ιδιωματικά* που, όσο κι αν μπορεί κανείς να τα συναντήσει σε λογοτεχνικά ή ιδιωματικά κείμενα, οπωσδήποτε δεν δικαιολογούνται σε μια *Σύγχρονη Δημοτική*» (Τράπαλης 2009: 1163).

δείγματα από λογοτεχνικά κείμενα». Ο Χαραλαμπίδης σημειώνει σχετικά: «σε αρκετά νεοελληνικά λεξικά υπάρχουν παραδείγματα κυρίως από γνωστούς ποιητές, τα οποία όμως δεν έχουν σχεδόν κανένα χρηστικό αντίκρισμα» (Χαραλαμπίδης 2009: 1268). Παρά ταύτα υπάρχει και η παιδαγωγική σκοπιμότητα της χρήσης των λογοτεχνικών παραδειγμάτων σε ένα εκπαιδευτικό/παιδαγωγικό λεξικό, όπως *Το Μεγάλο Λεξικό του Δημοτικού* (2010) των εκδόσεων Πατάκη, η οποία θεμελιώνεται λεξικογραφικά και διατυπώνεται ως εξής: «Χρησιμοποιώντας [το παιδί] συχνά το λεξικό έρχεται σε επαφή με φράσεις-παραδείγματα από λογοτεχνικά έργα και έτσι παρακινείται να διαβάσει λογοτεχνικά ή άλλα βιβλία. Από την επαφή του με τη λογοτεχνία το παιδί βλέπει να ανοίγονται μπροστά του νέοι κόσμοι, γίνεται δημιουργικό» (Πατάκης 2012). Η άποψη αυτή αντιβαίνει σε ό,τι έχει υποστηριχθεί γενικά για τα παιδαγωγικά λεξικά, ότι δηλαδή οι σπάνιες και εξεζητημένες χρήσεις –και άρα οι λογοτεχνικές χρήσεις και παραδείγματα– στα παιδαγωγικά λεξικά αποφεύγονται (Μάντζαρη 2011).

5. Η περίπτωση του *Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών*

Το *Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών* (στο εξής *ΙΛ* ή *ΙΛΝΕ*) υπήρξε το όραμα του κορυφαίου γλωσσολόγου Γεωργίου Χατζιδάκι και συγχρόνως το προϊόν μιας εποχής. Πρόκειται για ένα λεξικό της ζωντανής γλώσσας, της οποίας οι λέξεις αποθησαυρίζονται από το στόμα του λαού, της ομιλουμένης και των διαλέκτων (Παπαδόπουλος 1933: ιθ'), ενώ έχουν αποδελτιωθεί λογοτεχνικά κείμενα που περιέχουν δημώδες υλικό (Παπαδόπουλος 1933: θ'). Όπως χαρακτηριστικά σημειώνεται: «Τὸ λεξικὸν δὲν εἶναι κυρίως χρηστικόν, ἀλλὰ προσωρισμένον πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν ἐπιστημονικοῦ σκοποῦ» (Παπαδόπουλος 1933: ιη').

Σε γενικές γραμμές θα είχε κανείς να παρατηρήσει σχετικά με το *ΙΛ* ότι οι σημασίες διασαφηνίζονται μέσω των παραδειγμάτων. Χωρίς

5. Η περίπτωση του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών

αρχαίων, μεταγενέστερων ή μεσαιωνικών συγγραφέων πιστοποιούν την παλαιότερη σημασία, χωρία συγγραφέων που έχουν σχέση με τη σημασιολογική χρήση σημερινών λέξεων αναφέρονται επίσης. Σημειώνεται σχετικά στα Προλεγόμενα του πρώτου τόμου (Παπαδόπουλος 1933: ιζ'): «Εἰς τὸ Λεξικὸν ἀποθησαυρίζονται καὶ πᾶσαι αἱ λέξεις, αἱ ὁποῖαι παραδίδονται ὑπὸ λεξικογράφων καὶ λογοτεχνῶν ἀρκεῖ νὰ φέρουν γνησίαν δημῶδη μορφήν ὡς πρὸς τὴν παραγωγὴν ἢ σύνθεσιν, ἀδιάφορον ἂν δὲν μαρτυροῦνται ρητῶς ἀπὸ τόπον τινά, τοῦναντίον δὲ ἀποκλείονται λέξεις λεξικογράφων ἢ λογοτεχνῶν, αἱ ὁποῖαι φαίνονται πρόχειρα κατασκευάσματα. Διότι οἱ μὲν λογοτέχναι καὶ κατ' ἔξοχὴν οἱ ποιηταὶ δύνανται νὰ πλάττουν λέξεις, ἀλλὰ τὸ Λεξικόν, ἐπειδὴ ἐπιδιώκει ὠρισμένον ἐπιστημονικὸν σκοπὸν, δὲν ἔχει καμμίαν ὑποχρέωσιν νὰ ἀποθησαυρίζη λέξεις ἀγνώστους εἰς τὸν λαόν, στιγμαῖα πλάσματα γλωσσικῶν ἀναγκῶν τῆς λογοτεχνίας ἢ αὐθαίρετα γλωσσικὰ κατασκευάσματα ἄνευ ἀνάγκης τινός».

Δεν ενδιαφέρουν το ΙΛ οι αποκλειστικά λογοτεχνικές λέξεις, οι λέξεις άπαξ, ή οι γλώσσες κατά τα παλαιά λεξικογραφικά πρότυπα, αλλά η χρήση της δημοτικής στη λογοτεχνία, ή με άλλα λόγια η λογοτεχνία σε δημῶδη μορφή. Τα λογοτεχνικά παραδείγματα από Κεφαλλονίτες π.χ. λογοτέχνες που χρησιμοποιούν το τοπικό ιδίωμα, έχουν ενδιαφέρον από υφολογική και φιλολογική σκοπιά, αλλά δεν είναι απαραίτητα από λεξικογραφική πλευρά για όποιον συντάσσει το συγκεκριμένο λήμμα, εφόσον η μαρτυρία του τύπου στην Κεφαλονία καθιστά περιττή και τη μαρτυρία της χρήσης του τύπου στην τοπική λογοτεχνία.

Η τεκμηρίωση στο ΙΛ είναι αναλυτική με πολλά παραδείγματα και παραθέματα από τη γραπτή και κυρίως την προφορική παράδοση. Πώς όμως τεκμηριώνεται η χρήση στον γραπτό και τον προφορικό λόγο; Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλά από τα παραδείγματα-παραθέματα είναι χαρακτηριστικές φράσεις ή παροιμίες, γνωμικά, άσματα κ.λπ. του λαού με το ερμηνευμά τους και την επεξήγηση της σημασίας και της χρήσης τους, δηλώνοντας έτσι παραστατικά και ζωντανά τη

διαλεκτική ποικιλία των σημασιολογικών διαφορών και γλωσσικών μορφών.

Από τα παραδείγματα του *ΙΛ* μπορεί να διαφανεί η δυναμική της λογοτεχνικής γλώσσας του 19ου και 20ου αιώνα: το πόσο επηρέασε την κοινή και εν τέλει τη διαμόρφωσε. Λέξεις της οικείας γλώσσας (έως το 1975) αποτελούν πλέον στοιχεία της νόρμας. Τα τυπικά λογοτεχνικά παραδείγματα του *ΙΛ* αφορούν λέξεις που στα μεγάλα γενικά λεξικά της νέας ελληνικής θα χαρακτηρίζονταν με τον όρο λαϊκότροπο/λαϊκό-λογοτεχνικό και ενίοτε λόγιο-λογοτεχνικό. Τα λογοτεχνικά παραδείγματα-παραθέματα στο *ΙΛ* εμφανίζονται τελευταία στη σειρά των παραδειγμάτων, π.χ. στο λήμμα *άβυσσο* παρατίθενται παραδείγματα από τον Παπαδιαμάντη και τον Παλαμά, τα οποία διασώζουν σπάνιες σημασίες (κόλαση) και τύπους (*ἄσσο'βος*).¹⁰ Στις λογοτεχνικές πηγές του *ΙΛ* συγκαταλέγεται – πέραν της έντεχνης, επώνυμης δημιουργίας – το δημοτικό τραγούδι, με όποιες δυσκολίες και ιδιαιτερότητες αυτό συνεπάγεται (προφορικές πηγές, θέματα φιλολογικής και εκδοτικής φύσεως, παράδοση των κειμένων).

10. Ενδεικτικά μπορεί κανείς να ανατρέξει σε λήμματα του *ΙΛ*, όπως τα παρακάτω: *αχνογελούσα*, *αχνογελώ*, *ασύγκριτος* (Ξενόπουλος, Παλαμάς, Κρυστάλλης), *άχαρος* (Βαλαωρίτης, Παλαμάς), *αχνάρι* (Μαρκοράς), *αχνίζω* (Κρυστάλλης, Βαλαωρίτης), *αχνός*=γύρη λουλουδιών (Κρυστάλλης), *βροντόφωνα* (Βαλαωρίτης, Παλαμάς, Τυπάλδος), *βροντόφωνος* (Σουρής, Πανάς, Βαλαωρίτης, Επαχτίτης), *βροντοφωνώ* (Δραγούμης, Ξενόπουλος), *βροντώ* (Σολωμός, Βλαχογιάννης), *γίνομαι* (Σολωμός), *γκαρδιακά* (Σολωμός, Κρυστάλλης), *γκαρδιακά (+καρδιακά)* (Ψυχάρης), *γκαρδιακός* (Σολωμός, Χρηστοβασίλης, Προβελέγγιος), *γκλαν*=ήχος καμπάνας, κουδουνιών (Σολωμός, Χρηστοβασίλης), *γκουβέρνο* (Δροσίνης), *γκρεμίζω* (Σολωμός), *γκρεμοσακίζω* (Σουρής), *γλαρός* (Θεοτόκης, Σουρής), *γλαυκός* (Σολωμός, Παλαμάς, Φιλύρας, Άγρας), *γλείφω* (Δροσίνης, Βαλαωρίτης), *γλυκά* (Προβελέγγιος, Βαλαωρίτης), *γλυκάδα* (Τερτσέτης, Βαλαωρίτης, Πολέμης, Μυριβήλης).

5. Η περίπτωση του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών

Σε γενικές γραμμές θα συνόψιζε κανείς τα κριτήρια επιλογής λογοτεχνικών παραδειγμάτων στο *ΙΛ* ως εξής:

Τα λογοτεχνικά παραδείγματα στο Ιστορικό Λεξικό χρησιμοποιούνται όταν:

- Παρουσιάζουν δύσκολους και σπάνιους μορφολογικούς τύπους (ἄσσο'βος) από το πλήθος της διαλεκτικής πολυτυπίας.
- Εμφανίζουν ποικίλες σημασιολογικές χρήσεις (ἄγνωρος) του λήμματος και λεπτές σημασιολογικές αποχρώσεις.
- Αποτυπώνουν γλωσσικές χρήσεις συγκεκριμένης ιστορικής/διαχρονικής σημασίας (π.χ. Σολωμός).
- Αποτελούν κατεξοχήν μέρος της προφορικής λογοτεχνικής παράδοσης, όπως στην περίπτωση του δημοτικού τραγουδιού.
- Προέρχονται ως εκφορά, σχηματισμός ή διατύπωση από την ευρύτερη προφορική λογοτεχνική παράδοση ως έκφραση συλλογικότητας, που συνυφαίνεται με το σύνολο του λαϊκού πολιτισμού (παράδοση, έθιμα, παραδόσεις, τοπική ιστορία, τοπικές παραλλαγές), που επηρέασε άλλωστε πολλά λογοτεχνικά έργα επωνύμων δημιουργών και κατέχει ξεχωριστή θέση στη νεοελληνική λογοτεχνία.

6. Desiderata

Στο Παράρτημα 6 του Λεξικογραφικού Δελτίου 26 (2012) δημοσιεύεται ο αναθεωρημένος κανονισμός του Ιστορικού Λεξικού, βάσει του οποίου θα συνεχιστεί η σύνταξη των λημμάτων. Παράλληλα έχει προγραμματιστεί μια στοχευμένη αποδελτίωση λογοτεχνικών έργων με βάση την ενημερωμένη σε συγγραφείς, τίτλους και εκδόσεις βιβλιογραφία, η οποία εκπονήθηκε από τον ερευνητή του Κέντρου Άγγελο Αφρουδάκη και τη γράφουσα.

Τα κριτήρια για τη δημιουργία ενός σώματος λογοτεχνικών κειμένων προς αξιοποίηση και αποδελτίωση αποτελούν μέρος μιας ευρύ-

τερης συζήτησης και δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν μέρος της παρούσας εργασίας (ποια λογοτεχνία και με ποια κριτήρια, από ποιες περιόδους, κ.λπ.). Η ελλιπής αποδελτίωση μειζόνων λογοτεχνών στο παρελθόν από έγκυρες εκδόσεις, καθώς και η σπανιότητα πηγών – με δεδομένη την ύπαρξη σημαντικής σύγχρονης γραπτής διαλεκτικής λογοτεχνικής παραγωγής π.χ. στην Κύπρο κ.α. – από αμιγώς διαλεκτική λογοτεχνία, μας φέρνουν μπροστά σε μια σειρά από προβλήματα προς επίλυση. Το όλο θέμα σχετίζεται και με τις λεξικογραφικές αρχές του Ιστορικού Λεξικού και την αρχική στοχοθεσία του, η οποία ορισμένες φορές βρισκόταν, τουλάχιστο μέχρι την αναθεώρηση του κανονισμού του, σε δυσαρμονία με τη σύγχρονη λεξικογραφία, τις αρχές και τις πρακτικές της.

Η λογοτεχνία ως τεκμήριο γλωσσικής χρήσης μπορεί να υποβοηθήσει τη γλωσσική έρευνα, εφόσον η λογοτεχνική μαρτυρία είναι μια αυθεντική χρήση σε συγκεκριμένη ιστορική στιγμή. Ανεξάρτητα από το ποσοστό χρήσης λογοτεχνικών πηγών και παραδειγμάτων στη σύνταξη των λημμάτων, το λογοτεχνικό έργο αντιπροσωπευτικών μειζόνων λογοτεχνών του νεοελληνικού κανόνα από έγκυρες σύγχρονες εκδόσεις δεν πρέπει να λείπει από το υλικό του Αρχείου μας, ακόμα κι αν δεν αξιοποιηθούν εν είδει παραδειγμάτων στα λήμματα.¹¹ Λογοτεχνία και παραλογοτεχνία, λαϊκή και έντεχνη, ενδιαφέρει εξίσου όσον αφορά τη γλωσσική χρήση, τον πλούτο των σημασιών και των τύπων της νεοελληνικής και των διαλέκτων.

11. Ενδεικτικά προτείνεται η αποδελτίωση 48 νεοελλήνων λογοτεχνών, αλφαβητικά: Βαλαωρίτης, Βαλτινός, Βάρναλης, Βενέζης, Βηλαράς, Βιζυηνός, Βουτυράς, Βρεττάκος, Βυζάντιος, Γουζέλης, Δέλτα, Δροσίνης, Εγγονόπουλος, Ελύτης, Εμπειρικός, Θεοτοκάς, Θεοτόκης, Καβάφης, Καββαδίας, Καζαντζάκης, Κάλβος, Καρκαβίτσας, Καρυωτάκης, Κονδυλάκης, Κόντογλου, Κρυστάλλης, Λασκαράτος, Μαβίλης, Μακρυγιάννης, Μάτεσις (Αντώνιος), Μυριβήλης, Μωραϊτίδης, Ξενόπουλος, Παλαμάς, Παπαδιαμάντης, Παπαντωνίου, Ρίτσος, Σεφέρης, Σικελιανός, Σκαρίμπας, Σολωμός, Σουρής, Ταχτσής, Τερζάκης, Τσίρκας, Χρηστοβασίλης, Χριστόπουλος, Ψυχάρης. Ένας σημαντικός αριθμός λογοτεχνών έχει ήδη αποδελτιωθεί στο Αρχείο μερικώς και από παλαιότερες, λιγότερο έγκυρες, εκδόσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (2009): «Λεξικογραφία και χρηστικά σημάδια». Στο Μ. Μπαλταζάνη, Γ.Κ. Γιαννάκης, Α. Τσαγγαλίδης και Γ.Α. Ξυδόπουλος (εκδ.), *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 30.9-2.9.2007*. 601-615, (http://www.linguist.uoi.gr/cd_web/docs/greek/01_anastasiadisICGL8.pdf)
- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. και Α. Φλιάτουρας (2003): «Η διάκριση [λόγιο] και [λαϊκό] στη νέα ελληνική: ορισμός και ταξινόμηση». Στο Γ. Κατσιμαλή, Αλ. Καλοκαιρινός, Έλ. Αναγνωστοπούλου και Ιωάννα Κάππα (εκδ.), *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003*. 110-120 (σε CD-ROM)
- Αργυρόπουλος, Β. και Δ. Μιχελιουδάκης (2009): «Οι συντακτικές πληροφορίες στη νεοελληνική λεξικογραφία». Στο Κ. Chatzopoulou, Α. Ioannidou και S. Yoon (εκδ.), *Proceedings of the 9th International Conference on Greek Linguistics (ICGL 9), Chicago, Illinois, 29–31 October 2009*. Ohio: Ohio State University, 77-87
- Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη (2007²): *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ
- Κακριδής, Μ. (2000): «Νόρμα, γλωσσική ποικιλία και εκπαίδευση». *Γλωσσικός Υπολογιστής. Περιοδική έκδοση του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας για τη γλώσσα και τη γλωσσική αγωγή* 2 (1-2) http://www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko2nd/thematikes/new_print/1/1.htm
- Καραντζή, Χ. (1998): «Η πολυτυπία ως τεχνική ανοικείωσης: μια υφολογική προσέγγιση». *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 18: 265-275
- Καραντζή-Ανδρειωμένου, Χ. (2004): «Τα επίπεδα ύφους στα νεοελληνικά λεξικά και η εφαρμογή τους στη διδασκαλία ελληνικών για ξένους». Στο *Πρακτικά του 7ου Διεθνούς Συνεδρίου «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση-Ελληνικά ως Δεύτερη ή Ξένη γλώσσα», Πάτρα, 18-20 Ιουνίου 2004* (σε CD-ROM) (Δημοσιεύεται και στο *Πρακτικά του 1ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, Άρτα, 10-11/12 Δεκεμβρίου 2004*)
- Κριαράς, Εμμ. (1995): *Νέο ελληνικό λεξικό της σύγχρονης ελληνικής δημοτικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών
- Μανδαλά, Μ. (εκδ.) (1993): *Ελληνικό Λεξικό*. Αθήνα: Τεγόπουλος-Φυτράκης
- Μανδαλά, Μ. (εκδ.) (1997): *Μεΐζον Ελληνικό Λεξικό*. Αθήνα: Τεγόπουλος-Φυτράκης

- Μάντζαρη, Ε. (2011): *Μονόγλωσσα ελληνικά παιδαγωγικά λεξικά: ζητήματα σχεδιασμού και διδακτικής αξιοποίησης*. Διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Πατρών ΠΤΔΕ
- Μαρωνίτης, Δ. Ν. (1999): «Τα λογοτεχνικά κείμενα ως γλωσσικά πρότυπα». Στο *Συνέδριο για την Ελληνική Γλώσσα: 1976-1996, Είκοσι χρόνια από την καθιέρωση της Νεοελληνικής (Δημοτικής) ως επίσημης γλώσσας*, Αθήνα, 29 Νοεμβρίου-1 Δεκεμβρίου 1996. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών (Τομέας Γλωσσολογίας) και Εν Αθήναις Γλωσσική Εταιρεία (εκδ.), 243-246
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2012⁴): *Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας
- Ευδόπουλος, Γ. (2011): «Μεταλεξικογραφικές παρατηρήσεις στα διαλεκτικά λεξικά Μ. Μπεναρδή και Α. Σύρκου». *Patras Working Papers in Linguistics* (Τόμος αφιερωμένος στη διάλεκτο των Μεγάρων), vol. 2, 96-113
- Παλασάκη, Β. (2007): «Τα σώματα κειμένων: Ένα εργαλείο για τα παραδείγματα εξειδικευμένων λέξεων». Στο *Πρακτικά του 6ου Συνεδρίου ΕΛΕΤΟ - Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία*, Αθήνα, 1-3 Νοεμβρίου 2007, 1-14, (http://www.eleto.gr/download/Conferences/6th%20Conference/6th_22-03-PalasakiVasilikiPaper_V05.pdf)
- Παπαδόπουλος, Α. Α. (1933): «Προλεγόμενα». Στο *Ίστορικόν Λεξικόν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*, τ. Α'. Αθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ε'-ιθ'
- Πατάκης, Σ. (εκδ.) (2010): *Μεγάλο λεξικό του δημοτικού*. Αθήνα: Πατάκης
- Συλλογικό έργο (2005): *(Νέο) Υπερλεξικό της νεοελληνικής γλώσσας (Α'-ΣΤ')*. Αθήνα: Αφοί Παγουλάτοι
- Τράπαλης, Γ. (2008): «Λεξικογραφικοί χαρακτηρισμοί στα νεοελληνικά λεξικά: Τοπολογία και συγκριτική εξέταση». Στο Α. Μόζερ, Αικ. Μπακάκου-Ορφανού, Χρ. Χαραλαμπίδης και Δ. Χειλά-Μαρκοπούλου (εκδ.), *Γλώσσης χάριν. Τόμος αφιερωμένος από τον Τομέα Γλωσσολογίας του ΕΚΠΑ στον καθηγητή Γεώργιο Μπαμπινιώτη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 664-678
- Τράπαλης, Γ. (2009): «Σύγχρονη ανασκόπηση της σύγχρονης νεοελληνικής λεξικογραφίας: Τα ερμηνευτικά λεξικά (1976-2006)». Στο Μ. Μπαλταζάνη, Γ.Κ. Γιαννάκης, Α. Τσαγγαλίδης και Γ.Α. Ευδόπουλος (εκδ.), *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007*. 1149-1166 (http://www.linguistoi.gr/cd_web/docs/greek/041_trapalisICGL8_OK.pdf)

- Τράπαλης, Γ. και Α. Οικονομίδης (2007): «Κριτήρια επιλογής παραδειγμάτων στα μονόγλωσσα λεξικά». Στο Αλ. Γαλάνη και Γ. Τσούλας (εκδ.), *Πρακτικά του 7ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*, York 8-10 Σεπτεμβρίου 2005, 1-13 (University of York, <http://icgl7.ict.e.uowm.gr/Trapolis&Oikonomidis.pdf>)
- Τράπαλης, Γ., Μαρκαντωνάτου, Σ., Αλεξοπούλου, Μ., Φωτοπούλου, Α. και Μαΐστρος, Γ. (2007): «Το Αντιλεξικόν του Θ. Βοσταντζόγλου και η δημιουργία μιας μικρής κλίμακας σημασιολογικά οργανωμένης βάσης δεδομένων της Σύγχρονης Ελληνικής». Στο Αλ. Γαλάνη και Γ. Τσούλας (εκδ.), *Πρακτικά του 7ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας*, York 8-10 Σεπτεμβρίου 2005, 1-15 (University of York, <http://icgl7.ict.e.uowm.gr/Trapolis&Oikonomidis.pdf>)
- Τράπαλης, Γ. και Γ. Κατσούδα (2009): «Συγκριτική μελέτη του συστήματος λεξικογραφικών χαρακτηρισμών σε ελληνικά και ξένα μονόγλωσσα λεξικά». Στο Μ. Μπαλταζάνη, Γ.Κ. Γιαννάκης, Α. Τσαγγαλίδης και Γ.Α. Ξυδόπουλος (εκδ.), *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007*, 1168-1183
- Χαραλαμπίδης, Χ. (2009): «Το νέο χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών». Στο Μ. Μπαλταζάνη, Γ.Κ. Γιαννάκης, Α. Τσαγγαλίδης και Γ.Α. Ξυδόπουλος (εκδ.), *Πρακτικά του 8ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 30 Αυγούστου-2 Σεπτεμβρίου 2007*, 1263-1282 (www.linguist-uoi.gr/cd_web/.../049_charalambakis ICGL8.pdf)
- Χαραλαμπίδης, Χ. (υπό έκδ.): *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών
- Académie Française (1694): *Le Dictionnaire de l'Académie Française dédié au Roy*. Paris: la Librairie Arthème Fayard et l'Imprimerie Nationale
- Accademici della Crusca (1612): *Vocabolario degli Accademici della Crusca*. Venezia: Giovanni Alberti
- Baider, F. H. (2007): «The death of the author, the birth of the lexicographer: How French historical dictionaries construct history». *International Journal of Lexicography* 20 (1): 67-83
- Barbato, M. και A. Varvaro (2004): «Dialect dictionaries». *International Journal of Lexicography* 17 (4): 429-439

- Beltrami, P. G. και S. Fornara (2004): «Italian historical dictionaries: From the Accademia Della Crusca to the Web». *International Journal of Lexicography* 17 (4): 357-384
- Fraser, B. L. (2008): «Beyond definition: Organising semantic information in bilingual dictionaries». *International Journal of Lexicography* 21: 69-93
- Humblé, Ph. (1998): «The use of authentic, made-up and controlled examples in foreign language dictionaries». Στο T. Fontanelle, P. Hiligsmann, A. Michiels, A. Moulin, S. Theissen (εκδ.), *Actes EURALEX '98 Proceedings International Congress on Lexicography in Liège, Belgium, 1998*. Liège: Université de Liège, 593-600
- JOHNSON, S. (1755): *A Dictionary of the English Language*. London: Printed by W. Strahan
- Krishnamurthy, R. (2008): «Corpus-driven lexicography». *International Journal of Lexicography* 21 (3): 231-242
- Liddell, H. G. και R. Scott (1843): *A Greek-English Lexicon: Based on the German work of Francis Passow*. Oxford: Oxford University Press
- Markus, M. και R. Heuberger (2007): «The architecture of Joseph Wright's English Dialect Dictionary: Preparing the computerised version». *International Journal of Lexicography* 20 (4): 355-368
- Passow, F. (1831): *Handwörterbuch der griechischen Sprache*. Leipzig: Vogel
- Richelet, R. (1680): *Dictionnaire françois contenant les mots et les choses, plusieurs nouvelles remarques sur la langue française: ses expressions propres, figurées & burlesques, la prononciation des Mots les plus difficiles, le Genre des Noms, le Régime des Verbes: avec Les Termes les plus connus des Arts & des Sciences. Le tout tiré de l'usage et des bons auteurs*, Chez Jean Herman Widerhold, Genève
- Schneider, J. G. (1797-1798): *Kritisches griechisch-deutsches Handwörterbuch: beym Lesen der griechischen profanen Scribenten zu gebrauchen*. Leipzig: Frommann
- Sinclair, J. (εκδ.) (1987): *Collins Cobuild (Collins Birmingham University International Language Database) English Language Dictionary*. London/Glasgow: HarperCollins
- Zgusta, L. (1971): *Manual of Lexicography*. The Hague: Mouton